

УДК 351.82

В. І. Гурковський,
кандидат наук з державного управління, науковий консультант,
Науково-дослідний центр правової інформатики Академії правових наук України

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У даній статті досліджуються важливі правові проблеми, які сьогодні існують у правовому забезпеченні інформаційного суспільства в Україні; розкриваються особливості правовідносин в мережі Інтернет в контексті інформаційної безпеки та їх вплив на систему державного управління.

This article investigates the important legal issues that currently exist in the legality of the information society in Ukraine, the peculiarities of relationships on the Internet in the context of information security and their impact on state government.

Ключові слова: глобальне інформаційне суспільство, державне управління, Інтернет, правове регулювання.

Keywords: global information society, governance, Internet, regulation.

ПОСТАНОВКА НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ

Україна має власну історію розвитку базових правових засад інформаційного суспільства: діяльність всесвітньої відомої школи кібернетики; формування на початку 90-х років минулого століття концепції та програми інформатизації; створення різноманітних інформаційно-комунікаційних технологій і загальнодержавних інформаційно-аналітичних систем різного рівня та призначення.

Аналіз розвитку інформаційного суспільства в Україні показує, що до основних чинників ускладнення його формування належать проблеми загальносистемного характеру, пов'язані з відсутністю наукового обґрунтування і практичної апробації політики і методології державного управління розвитку інформаційного суспільства. Процес інформатизації суспільства викликає необхідність переосмислення та постійного коригування організаційних проблем, пов'язаних з правовим регулюванням динамічних процесів формування глобального інформаційного суспільства, перманентного розвитку "Інтернет-галактики".

Невирішеними пріоритетним завданням державного управління залишаються створення законодавчої і нормативно-правової бази щодо розподілу і використання персональної інформації з метою створення умов для інформаційних відносин між органами державної влади і суспільства, розробки регламенту інформаційного обміну для органів державної влади і управління, охорона прав інтелектуальної власності в глобальній мережі Інтернет, закріплення відповідальності посадових осіб, громадян за додержання вимог інформаційної безпеки та ін. Проте дані проблеми, незважаючи на очевидну актуальність, залишаються практично законодавчо неврегульованими та маловивченими в теоретичному плані.

Не перевищуючи частку Інтернет-мережі в загальній системі комунікаційних зв'язків України, можливо дійти висновку, що в недалекій перспективі, в разі недосконалості законодавства щодо регулювання Інтернет-діяльності, в суспільстві можуть формуватися та розвиватися інформаційні чинники, спрямовані як на сприяння процесам сталого розвитку України, так і на актуалізацію процесів зростання соціально-політичної та економічної нестабільності й напруженості в державі [1, с. 153].

Серед цілої гами проблем, що потребують розв'язання, чільне місце посідають питання правового забезпечення та проблеми, пов'язані з недосконалістю законодавства [2, с.

178]. У зв'язку з цим розв'язання окремих проблем, пов'язаних з удосконаленням законодавства в інформаційній сфері, є важливим напрямом державного управління, який на сучасному етапі набуває неабиякого значення.

Актуальність публікації зумовлена тим, що до глобального інформаційного простору неможливо вийти без ефективного управління розвитком інформаційного суспільства. Перехід до інформаційного суспільства вимагає розв'язання назрілих проблем правового регулювання інформаційної сфери.

СТАН НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ

Розглядаючи питання правового регулювання розвитку інформаційного суспільства, слід звернути увагу на вдосконалення організаційно-правового забезпечення поширення інформації мережею Інтернет. До зазначеної проблематики зверталися провідні вітчизняні вчені-юристи, а саме: О.В. Ботвінкін, В.П. Ворожко, В.Д. Гавловський, В.В. Гриценко, В.С. Цимбалюк, О.В. Штефан [2—5].

Теоретичні засади проблем взаємозв'язку формування інформаційного суспільства з питаннями інформаційної безпеки достатньо повно досліджено в працях І.Н. Панаріна, Г.Г. Почепцова, М.А. Ожевана. Характерні для України сучасні міжнародні аспекти цих взаємозв'язків узагальнено в монографії "Україна у системі міжнародної безпеки" (Національний інститут проблем міжнародної безпеки. — К.: ПЦ "Фоліант"; ВД "Стилос", 2009. — 572 с.). Слід зазначити, що основна увага у дослідженнях останнього періоду переважно концентрувалася на аналізі безпекових питань впливу міжнародних політичних комунікацій на розвиток глобальної кризи демократії, проблем розвитку міжнародного медійного простору та міжнародних інформаційних комунікацій. Результати цих досліджень дають підстави вважати, що для України на порядок денний обґрунтовано впливають питання інформаційного суверенітету та ефективності державної політики у цій сфері.

Слід зауважити, що з точки зору наукової галузі "Державне управління" питання розв'язання проблем правового регулювання інформаційного суспільства розглядалися недостатньо.

Мета публікації — виявити важливі правові проблеми, які сьогодні існують в правовому забезпеченні інформаційного суспільства в Україні, з'ясувати їх вплив на систему державного управління.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

— здійснити системний огляд українських і зарубіжних науково-практичних джерел та сучасної нормативно-правової бази щодо розвитку інформаційного суспільства;

— дослідити особливості правовідносин в мережі Інтернет в контексті інформаційної безпеки. При цьому звернути увагу на проблему протидії розміщенню шкідливого контенту терористичного та екстремістського характеру в мережі Інтернет та виявити напрями їх розв'язання.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ СТАТТІ

Починаючи з останнього десятиріччя ХХ століття, практично одночасно з виходом міжнародної мережі Інтернет на нову фазу свого розвитку, в Україні була прийнята ціла низка суперечливих законів і підзаконних актів, що певним чином зачіпають питання інформаційної безпеки. За цей час сформовано певні правові засади побудови інформаційного суспільства: прийнято ряд нормативно-правових актів, які, зокрема, регулюють суспільні відносини щодо створення інформаційних електронних ресурсів, впровадження електронного документообігу, захисту інформації. На погляд автора, загальні закони, такі як "Про інформацію" [6], "Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах" [7], відчинили двері технократичному підходу у вирішенні складної проблеми побудови інформаційного суспільства та суспільства знань.

Нормативно-правову базу, що регламентує діяльність державних органів, на які покладено безпосереднє забезпечення інформаційної безпеки в державі складають: Закони України "Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України" [8]; "Про Службу безпеки України" [9]; постанови Кабінету Міністрів України: від 25.05.2006 № 734 "Питання Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації" [10]; від 24.06.2006 № 868 "Про затвердження Положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації" [11], Указ Президента України "Про Доктрину інформаційної безпеки України" від 8 липня 2009 року № 514/2009 [12].

Питання забезпечення конфіденційним зв'язком у рамках Національної системи конфіденційного зв'язку регулюється Законами України: "Про Національну систему конфіденційного зв'язку" [13] та Указами Президента України від 11.10.2002 № 1519 "Про затвердження Порядку надання послуг конфіденційного зв'язку органам державної влади та органам місцевого самоврядування, державним підприємствам, установам та організаціям" [14]; від 11.10.2002 № 1520 "Про затвердження Державної програми створення, розвитку та забезпечення функціонування Національної системи конфіденційного зв'язку" [15].

Ліцензування господарської діяльності у галузі криптографічного захисту інформації та контролю за додержанням вимог законодавства у сфері послуг електронного цифрового підпису регламентується Законом України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" [16]; "Про електронний цифровий підпис" [17], а також Порядком акредитації центру сертифікації ключів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.2004 № 903 [18].

Питання створення комплексних систем захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах достатнім чином врегульовано Законом України "Про наукову і науково-технічну експертизу" [19] та Положенням про забезпечення режиму секретності під час обробки інформації, що становить державну таємницю, в автоматизованих системах, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16.02.98 № 1804 [20].

Слід зазначити, що прийняті нормативно-правові акти задовільняють представників технократичної інтелігенції та свідчать про те, що на сьогодні в Україні створено належну

нормативно-правову базу для забезпечення правового регулювання лише технічної складової інформаційної сфери державного управління, оскільки деякі закони, хоча прийняті й вступили в силу, не завжди знаходять належного застосування, оскільки відіграють забезпечувальну роль для відносин, які повинні були бути урегульовані іншими нормативно-правовими актами, або їх зміст відповідає тільки вузьковідомчим інтересам.

На даний час це приводить до того, що в прийнятих нормативно-правових актах, що регламентують відносини в інформаційній сфері, нерідко надмірно використовується спеціалізована технічна термінологія, яка сприяє появі внутрішніх розбіжностей у законодавстві, ускладнює правозастосування і призводить до значних зловживань при тлумаченні юридичних норм.

Які методи правового регулювання застосовувати для протидії реальних та потенційних загроз інформаційній безпеці держави, що не пов'язані з технічною складовою? Представники класичної юридичної науки так і не зрозуміли, що з виникненням значного масиву нормативно-правових актів накопичилося стільки питань без відповідей, що їх обсяг підштовхнув наукову спільноту до осмислення необхідності формування окремої галузі права — "інформаційного права".

Зростання чисельності Інтернет-спільноти призвела, з одного боку, до усвідомлення явної потреби у правовому регулюванні відносин, як безпосередньо пов'язаних з міжнародною мережею, наприклад, доменними іменами, так і в релевантних сферах, таких як електронна торгівля і комерція, електронний документообіг і електронний цифровий підпис, розповсюдження масової інформації в Інтернеті. Перед юристами та управліннями постає питання: як врегулювати правовідносини у глобальному (всесвітньому) інформаційному просторі — мережі Інтернет, що не має єдиного централізованого керування, єдиного власника? Чи можна управляти Інтернетом?

Визначення Інтернету міститься в абзаці п'ятнадцятому статті 1 Закону України "Про телекомунікації" [21], згідно з яким Інтернет — всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно пов'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами. Інтернет не має чітких державних кордонів. Тобто зареєстрований інформаційний ресурс резидента України може знаходитися на сервері, що перебуває на території будь-якої іншої країни.

Відповідно до Указу Президента України "Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні" [22] розвиток національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет, забезпечення широкого доступу до цієї мережі громадян та юридичних осіб усіх форм власності в Україні, належне представлення в ній національних інформаційних ресурсів є одним з пріоритетних напрямів державної політики в сфері інформатизації, задоволення конституційних прав громадян на інформацію.

Правовий аналіз ознак Інтернету та міжнародної практики його правового регулювання свідчить, що специфіка всесвітньої мережі полягає в її дуалістичній природі. З одного боку, Інтернет — це телекомунікаційна мережа та ієрархічна структура, що включає єдині стандарти обміну інформації та єдину систему адресації. А з іншого боку, Інтернет — це глобальний (всесвітній) та загальнодоступний інформаційний простір, що не має єдиного централізованого керування, єдиного власника та відособленого майна. Низка властивостей Інтернету є найбільш привабливою для користувачів і характеризує, з одного боку, демократизацію світового розвитку людства, з другого, — це анонімність і екстериторіальність.

З розвитком новітніх технологій Інтернет стає новим об'єктом правового регулювання, тобто виникає якісно новий спосіб правовідносин при реалізації прав і виконанні

обов'язків користувачами глобальної мережі. Недосконалість законодавства і відсутність надійних технічних засобів захисту створюють сприятливі умови для піратства в Інтернеті, порушення права авторства, права на захист своєї репутації, право на публічне використання твору. Проте притягти до відповідальності особу, що поширює твір у мережі з порушенням авторських прав, складно, оскільки встановити особу порушника практично не вдається.

Розглядом цієї проблематики в Україні займається український дослідник А.В. Ботвінкін. За переконанням цього дослідника, "зі скасуванням в 1998 р. ліцензування доступу до мережі передачі даних держава фактично втратила контроль за розвитком національного сегмента мережі Інтернет. Чинні на сьогоднішній день нормативно-правові документи не передбачають покладення на Інтернет-провайдерів будь-яких зобов'язань перед суспільством та державою, зокрема за використання наявного в них інформаційного ресурсу в протиправних цілях (наприклад, за розміщення на сайтах інформації, розповсюдження якої заборонено). Отже, можна стверджувати, що розвиток правового регулювання відносин, які пов'язані з обмеженням поширення масової інформації з метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення охорони і безпеки держави, є недостатнім, а правове врегулювання поширення певних видів інформації у відкритих інформаційно-комунікаційних мережах відсутнє" [5, с. 89].

Окремої уваги заслуговує проблема протидії розміщенню шкідливого контенту терористичного та екстремістського характеру в мережі Інтернет. Спеціальні служби та правоохоронні органи іноземних держав, що здійснюють заходи із протидії тероризму, вважають, що Інтернет-сайти терористичного або іншого екстремістського характеру: вміщують згубний за змістом інформаційний продукт; сприяють поширенню екстремістських ідей та правового нігілізму, у першу чергу, серед молоді; провокують формування крайніх поглядів і дій; виступають у ролі вербувальних майданчиків для нових членів екстремістських угруповань.

Діюча в Україні система контролю за поширенням відповідних матеріалів запроваджена на телебаченні та радіо, у кіноіндустрії, у друкованих засобах масової інформації, а також у видавничій діяльності. Водночас ресурси Інтернету, які з розвитком інформаційних технологій стали одним з головних джерел масової інформації, не набули в Україні статусу ЗМІ та юридично перебувають поза межами законодавчого регулювання.

Відповідно до ст. 20 Закону "Про інформацію" масова інформація — це публічно розповсюджена друкована та аудіовізуальна інформація. До аудіовізуальних ЗМІ відносяться: радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис. Таким чином, інформація, яка поширюється через Інтернет, — це масова інформація, тому що вона доступна необмеженому колу осіб. Проте Законом не визначено, що Інтернет-контент — це аудіовізуальна масова інформація.

Тобто на сьогоднішній день законодавством чітко не встановлено, чи є веб-сайти та інші інформативні джерела в мережі Інтернет засобами масової інформації. Причому, враховуючи, що ЗМІ створюються в порядку, передбаченому законодавством, на сьогоднішній день не можна говорити про те, що створення Інтернет-контенту регулюється законодавством про ЗМІ.

У зв'язку з цим у правоохоронних органів немає правових засад для протидії поширенню в мережі Інтернет небажаного контенту, зокрема терористичного та екстремістського характеру.

Для підвищення ефективності заходів із протидії кіберзлочинності та кібертероризму в Україні повинні запроваджуватися сприятливі умови для правоохоронних органів у проведенні оперативно-розшукових, відповідних технічних заходів та інших видів документування протиправної діяль-

ності. У правоохоронних органів не повинно існувати правових перешкод, пов'язаних з оперативним отриманням матеріалів для документування протиправної діяльності правопорушників [23, с. 76—77].

Враховуючи значну суспільну небезпечність наслідків поширення зазначених негативних явищ, вважається за необхідне якнайшвидше сформулювати правове підґрунтя для дієвої протидії згаданому явищу в мережі Інтернет.

У країнах Західної Європи основні акти законодавства з цих питань були прийняті у 2003—2005 роках як реакція на прояви міжнародного та регіонального тероризму. При цьому, незважаючи на суттєві обмеження окремих прав і свобод, були підтримані суспільством як усвідомлена необхідність.

Однак, незважаючи на загострення нових викликів і загроз, пов'язаних із загальносвітовою тенденцією поширення комп'ютерної злочинності, слід зазначити, що підходи, які на сьогодні застосовуються при виконанні завдань у згаданій сфері в Україні, негативно різняться з загальносвітими підходами до цієї проблеми, передусім завдяки недосконалості національного законодавства, і безпосередньо впливають на стан інформаційної безпеки держави.

У зв'язку з цим існує необхідність приведення діяльності операторів і провайдерів телекомунікацій у відповідність до вимог сучасності та міжнародних актів, які ратифіковані Верховною Радою України та мають статус закону в державі.

Зокрема, необхідно чітко прописати на законодавчому рівні не тільки права, але й обов'язки операторів телекомунікацій, які відповідали б положенням Декларації про свободу комунікацій в мережі Інтернет, яка прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 28.05.2003 року, Конвенції про кіберзлочинність, Додатковому протоколу відносно криміналізації дій расистського і ксенофобського характеру, що здійснюються за допомогою комп'ютерних мереж, Декларації Ради Європи про свободу комунікацій в мережі Інтернет та Директиви 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради ("Директива про електронну комерцію"). Вказані міжнародні нормативні акти необхідно покласти в основу розроблення власної законодавчої бази в інформаційній сфері та сфері високих технологій.

Зважаючи на положення Директиви 2000/31/ЄС вважається за доцільне включити до Закону України "Про телекомунікації" положення частини 4 (ст. 12—15) вказаної вище Директиви Європейського парламенту і зобов'язати операторів телекомунікацій нести відповідальність за збережену, передану та отриману інформацію, лише у випадках, коли вони мають можливість впливати на зміст та наповнення інформаційних повідомлень, а також за ненадання відповідним правоохоронним органам інформації про підозрілу, незаконну діяльність, що здійснюється з використанням інформаційної складової [23, с. 76—77].

На сьогодні необхідність реєстрації установочних даних абонентів операторів мобільного зв'язку та операторів комунікацій закріплена на юридичному рівні багатьох європейських країн. Така реєстрація використовується для безпосередньо прив'язки мобільних номерів, IP-адрес та інших ідентифікаторів до фізичних і юридичних осіб, з метою документування можливого порушення чинного законодавства і притягнення конкретних осіб до відповідальності без проведення довгострокових заходів із їх виявлення та документування протиправності в їх діях аналогічної юридичної вигоди — необхідно запроваджувати і в Україні.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз сучасної нормативно-правової бази, що характеризує стан розвитку інформаційного суспільства в Україні, засвідчує, що, незважаючи на те, що у розробці законів України аналізувався досвід зарубіжних держав, досвід розробки і прийняття директив Європейської Ради та Європарламенту, більшість законів так і залишилися "техніч-

ними регламентами". На жаль, методична база і понятійний апарат окремих законодавчих актів залишалися і до цього часу на рівні Законів "Про інформацію". Безумовно, без технічних фахівців важко обійтися при розробці законів нового покоління. У той же час усунення від цієї діяльності професійних юристів може призвести до кризи законотворчості.

Входження до глобального інформаційного простору супроводжується наявністю значної кількості правових проблем, які необхідно розв'язувати насамперед на рівні національного законодавства. Зважаючи на транскордонність, швидкоплинність правопорушень в мережі Інтернет, основними напрямками удосконалення розвитку законодавства є: передбачення в національному законодавстві відповідних вимог, що дозволяють здійснювати авторизацію усіх користувачів Інтернету та зв'язку; спрощення процедур документування правоохоронними органами протиправної діяльності у сфері кіберзлочинності; установлення додаткових вимог до провайдерів телекомунікацій та суб'єктів, що надають послуги колективного доступу до Інтернету, в частині забезпечення збереження даних про трафік від 6 місяців до 3 років, а також забезпечення належного та прозорого рівня контролю за користувачами мережі Інтернет (у тому числі за відвідувачами пунктів колективного доступу); наявність можливості у державних інституцій блокувати шкідливий або протиправний контент у разі необхідності.

Тому слід зазначити, що в інтересах національної інформаційної безпеки необхідно внести у відповідні нормативно-правові акти норми про необхідність створення єдиної бази даних всіх наявних абонентів операторів телекомунікацій. При цьому доцільно закріпити внесення змін до чинних Законів України "Про телекомунікації", "Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України" [8], "Про Службу безпеки України" [9], "Про оперативно-розшукову діяльність" [24] та інших законів.

ПОДАЛЬШІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Для вирішення частини проблем безпечного розвитку інформаційного суспільства в Україні в подальших наукових дослідженнях слід звернути увагу на відпрацювання науково обгрунтованих механізмів щодо конкретизації заходів недопущення поширення певних видів інформації, а також пропаганди чи агітації, що розпалюють расову, національну і релігійну ненависть та ворожнечу.

Література:

1. Корнілов Д.І. Вплив інформаційно-комунікативних проектів у мережі Інтернет на рівень інформаційної безпеки України // Стратегічна панорама. — 2009. — № 4. — С. 152—161.
2. Гавлюський В., Гриценко В., Цимбалюк В.С. Організаційно-правові питання формування державної інформаційної політики в Україні // Науковий вісник: Збірник наукових праць Академії державної податкової служби України. — 2002. — № 3 (17). — С. 177—182.
3. Штефан О. Авторське право та сучасні комп'ютерні технології // Право України. — 2005. — №2. — с. 99—102.
4. Ботвінкін О. // Проблеми забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері // Юридичний журнал, 2007. — № 6 (48) — С. 85—89.
5. Ботвінкін О.В., Ворожко В.П. Інформація з обмеженим доступом, що не є державною таємницею, в законодавстві України: Аналітичний огляд. — К.: Вид-во НА СБ України, 2006. — 96 с.
6. Закон України "Про інформацію" / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 01.12.1992. — № 48. — Стаття 650.
7. Закон України "Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах" / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 02.08.1994. — № 31. — Стаття 286.

8. Закон України "Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України" / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України від 28.07.2006. — № 30. — С. 1094. — Ст. 258.

9. Закон України "Про Службу безпеки України" / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 07.07.1992. — № 27. — Стаття 382.

10. Постанова Кабінету Міністрів України: від 25.05.2006 № 734 "Питання Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації": <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd>;

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 № 868 "Про затвердження положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації" / Кабінет Міністрів України // Офіційний вісник України. — 12.07.2006. — № 26. — С. 73. — Стаття 1889.

12. Указ Президента України "Про Доктрину інформаційної безпеки України" від 8 липня 2009 року № 514/2009 / Президент України: <http://zakon.nau.ua/doc/>.

13. Закон України "Про Національну систему конфіденційного зв'язку" / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 10.01.2002. — № 15. Стаття 103.

14. Указ Президента України від 11.10.2002 № 1519 "Про затвердження Порядку надання послуг конфіденційного зв'язку органам державної влади та органам місцевого самоврядування, державним підприємствам, установам та організаціям" / Президент України // Офіційний вісник України. — 01.11.2002. — № 42. — С. 117. — Стаття 1936.

15. Указ Президента України від 11.10.2002 № 1520 "Про затвердження Державної програми створення, розвитку та забезпечення функціонування Національної системи конфіденційного зв'язку" / Президент України: <http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article>.

16. Закон України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" / Верховна Рада України // Офіційний вісник України. — 21.07.2000. — № 27. — С. 1. — Стаття 1109.

17. Закон України "Про електронний цифровий підпис" / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 05.09.2003. — № 36. — Стаття 276.

18. Порядок акредитації центру сертифікації ключів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.2004 № 903 / Кабінет Міністрів України. — Офіційний вісник України. — 30.07.2004. — № 28. — Том 1. — С. 108. — Стаття 1884.

19. Закон України "Про наукову і науково-технічну експертизу" / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 28.02.1995. — № 9. — Стаття 56.

20. Положення про забезпечення режиму секретності під час обробки інформації, що становить державну таємницю, в автоматизованих системах, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16.02.98 № 1804 / Кабінет Міністрів України: www.dstszi.gov.ua/document.

21. Закон України "Про телекомунікації" / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 19.03.2004. — № 12. — Стаття 155.

22. Указ Президента України "Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні". — 31 липня 2000 року № 928/2000 " / Президент України // Офіційний Вісник України. — 18.08.2000. — № 12. — Том 1. — С. 132.

23. Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: Збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 31 жовтня 2008 року). — К.: Інтертехнологія, 2008. — 184 с.

24. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 02.06.1992. — № 22. — Стаття 303.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2010 р.